

Jonas Satkūnas^{1,4}, Eugenija Rudnickaitė², Linas Daugnora³,
Indrė Satkūnienė¹, Miglė Stančikaitė⁴, Jonas Mažeika⁴,

¹Lietuvos geologijos tarnyba, ²Vilniaus universitetas, ³Klaipėdos universitetas,

⁴Gamtos tyrimų centras

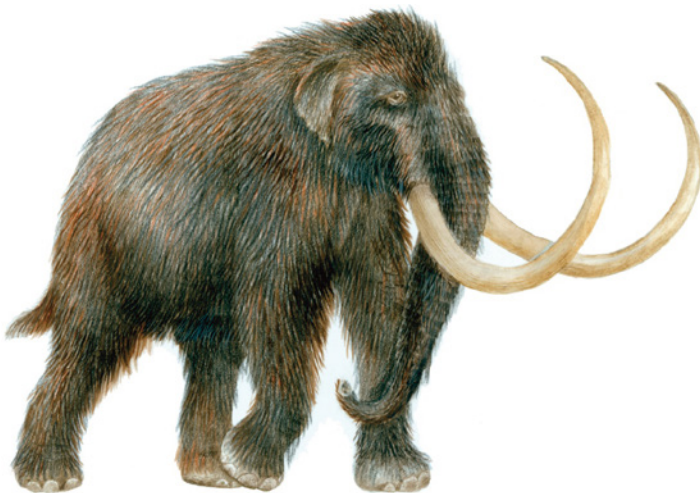
PASTATYKIME PAMINKLĄ VILNIAUS MAMUTUI

Įprasta, kad paminklai statomi iškiliems žmonėms ar įvykiams pagerbti ir įamžinti. Kita vertus, važiuodami palei Nerį matome „Vilniaus vamzdį“ – paminklą kam? Mes gi, būdami gamtos tyrėjais ir Vilniaus m. patriotais, kviečiame Jus savo mintimis ir pasiūlymais prisidėti prie išskirtinio gamtos reiškinių, liudijančio ne tik priešistorinę praeitį, bet ir skatinančio galvoti apie trapią mūsų gyvenamąją aplinką ir nuolatinį jos kitimą, įamžinimo. Tas unikalus reiškinys – tai 1957-ųjų vasarą Vilniuje, Antakalnyje, Smėlio g., rastas prieš 13 800 m. gyvenusio mamuto skeletas, gavęs *Vilniaus mamuto* vardą. Nors daugelis turbūt žinote, kokie tai gyvūnai, ir esate girdėję apie jo radimo Vilniuje aplinkybes, bet norime kai ką priminti, pabrėžti šio radinio reikšmę ir būtinumą jį įamžinti.

Šiuo metu Žemėje išlikusios tik dvi dramblių rūšys – indinis (*Elephas maximus*) ir už jį šiek tiek stambesnis – afrikinis (*Doxodonta africana*). Abi rūšys – tai tik skurdi kadaise gausios straublinių giminės, susiformavusios

Afrikoje, liekana. Drambliai plito į Europą ir Aziją, o dar vėliau net į Šiaurės ir Pietų Ameriką. Deja, iki mūsų dienų jie išliko tik Afrikoje ir pietinėje Azijoje, o kitose vietose galutinai išnyko. Mamutas (*Mammuthus primigenius*) – indiniam drambliui artimiausias straublinių atstovas, gyvenęs priešistorinio žmogaus laikais, Europoje pasirodė prieš 200 tūkst. m. Jo kūnas buvo prisitaikęs gyventi atšiauriomis sąlygomis, apaugęs ilgais plaukais. Prieš 20 tūkst. m. mamutai jau gausiai gyveno ne tik beveik visoje Europoje ir šiaurinėje Azijoje, bet ir didžiojoje Šiaurės Amerikos dalyje. Jeigu jiems, panašiai kaip afrikiniams drambliams, pramisti buvo reikalingas vidutiniškai 5 km² plotas, tai vien Europoje mamutų galėjo ganytis iki 500 000, o Lietuvos teritorijoje – bent keli tūkstančiai.

Apie jų gausą galima spręsti ir pagal Šiaurės rytų Sibire gyvenusių mamutų radinius, kurie įdomūs ne tik mokslininkams, bet ir išskirtinės jų kūno dalies – durklų („ilčių“) pardavėjams. Įšalę į podirvio ledą, čia mamutai nepažeisti puikiai išsilaikė iki mūsų dienų, o jų durklai dar neseniai buvo eksportuojami ir naudojami kaip ir dramblio kaulas. Nuo XVII a. vid. iki XIX a. pab. Sibire rasta apie 20 000 porų šių milžinų „ilčių“, o tai leidžia numanyti apie mamutų gausą šiose teritorijose.

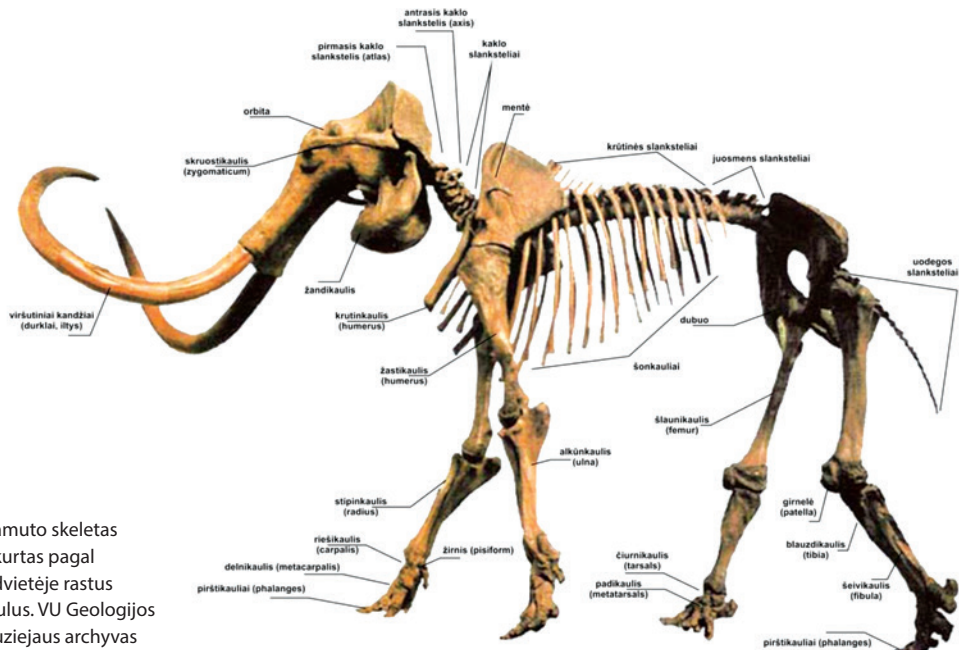
Mamutas. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/mamutas/> (žiūrėta 2021-03-30)

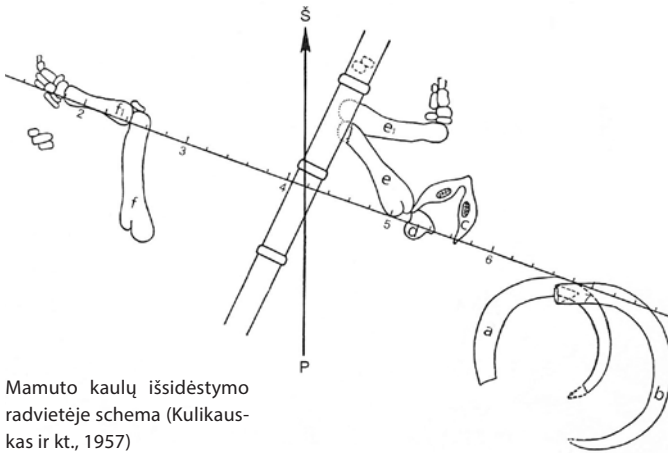
Mamuto radvietės vaizdas, 1957 m. rugpjūčio 5 d. VU Geologijos muziejaus archyvo nuotr.

Ledynmečio laikais kartu su mamutais Europoje ir Sibire gyveno ir kitas stambus žolėdis žinduolis – gauruotasis raganosis (*Coelodonta antiquitatis*), artimas dabartinio afrikinio baltojo raganosio giminaitis. Jo liekanos randamos ir Lietuvoje, pvz., 1928 m. vėlgi Antakalnyje buvo rastas pui-

kiai išsilaikęs kairysis 48,2 cm ilgio raganosio šlaunikaulis, kuris dabar saugomas Vilniaus universiteto (VU) Zoologijos muziejuje. Ledynui traukiantis į šiaurę, paskui jį keliavo ir stambieji šalto klimato gyvūnai – mamutai, gauruotieji raganosiai ir kt., kol, ledui galutinai sunykus, krito ir jie.

Mamuto skeletas atkurtas pagal radvietėje rastus kaulus. VU Geologijos muziejaus archyvas

Mamuto kaulų išsidėstymo radvietėje schema (Kulikauskas ir kt., 1957)

1957-ųjų vasarą Vilniuje, Smėlio g., tiesiant kanalizaciją 3,5 m gylyje buvo aptikti stambaus gyvūno kaulai, trukdę toliau vykdyti žemės darbus. Išsikišusių kaulų dalį darbininkai nukapojo ir numetė į duobės pakraštį. Laimei, statybos ir montavimo kon-toros Nr. 28 darbų vykdytojas V. Klimovičius apie juos pranešė Lietuvos mokslų akademi-jos (LMA) darbuotojams. Atvykę Istorijos ins-tituto mokslininkai kaulus surinko, o vėliau nustatė, kad tai mamuto kojos dalys. Tikintis surasti ir kitas gyvūno dalis, buvo nutarta radvietėje atlikti papildomus kasinėjimus. Rugpjūčio 1–15 d. čia darbavosi A. Jankevi-čienė, V. Urbonavičius ir P. Kulikauskas, jiems talkino 6–8 darbininkai, o žemės darbams buvo pasitelkta net sunkioji technika. Rugp-jūčio 5 d. keturių metrų gylyje buvo aptikti du mamuto durklai, pamatais gulėję vienas ant kito, smaigalius nukreipę į pietvakarius. Išplėtus kasinėjimų duobę – į plotį iki 8 m,

Mamuto dantis. VU Geologijos muziejaus eksponatas. I. Satkūnienės nuotr.

o į ilgį iki 12 m, rastas apa-tinis mamuto žandikaulis, stuburo narelis, dešinėsios priekinė ir užpakalinė kojos. Tai unikali vieno individo iš-likusi kaulų gausa, nes anks-čiau 40-yje Lietuvos vietovių buvo rasti tik pavieniai ma-mutų dantys, kaulų ir durklų fragmentai.

Didžiausias ir pilniau-sias Lietuvoje ir visame Bal-tijos regione rastas skeletas yra mamuto, kuris žuvo ir buvo palaidotas po smėliu pirminėje savo padėtyje (lot.

in situ). Visi ankstesni radiniai buvo ledyno ir vandens srovių judinti, ardyti, pernešti ir palaidoti toli nuo savo žūties vietų. Taip pat šis radinys yra jauniausios arba paskutinės mamutų rūšies *Mammuthus primigenius* atstovas (Blumenbach, 1799), gyvenęs poledynmetyje prieš 13 800 m. Kiti Lietuvos radiniai gerokai senesni – prieš 40 tūkst. ir daugiau metų gyvenusių mamutų kaulai (se-niausias radinys datuotas apie 50 tūkst. m. prieš dabartį BP (angl. *before present*, BP). Na, o sprendžiant iš labai nudilusių apatinio žan-dikaulio dantų, nustatyta, kad rasto mamuto biologinis amžius galėjo būti apie 70 m.

Didžioji dalis atkasto *Vilniaus mamuto* skeleto – apatinis žandikaulis ir abu viršu-tiniai priekiniai dantys – kandžiai (durk-lai) bei kojų kaulai saugoma Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejuje. Apatinio žandikaulio plotis (matuojant nuo vieno sąnario iki kito) yra apie 50 cm. Jame buvo pora krūminių dantų, kurių trinamojo pa-viršiaus ilgis atitinkamai 15 ir 14 cm, o plo-tis – 8,4 ir 7,9 cm. Atliekant šiuolaikinių dramblių tyrimus nustatytas įdomus faktas – dančiui nusidėvėjus, jį pakeičia naujas ir šis procesas gali kartotis net šešis kartus. Viršutiniai priekiniai ilgieji dantys (kan-džiai) šiame tekste vadinami gal kiek neįprastai – durklais. Bet vadinti juos il-timis negalima, nes straublinių šeimos atstovai iltinių dantų neturi. *Vilniaus ma-muto* durklų skersmuo storiausioje vietoje

Vilniaus mamuto durklų fragmentas, 1957 m. rugpjūčio 5 d. J. Paškevičiaus nuotr.

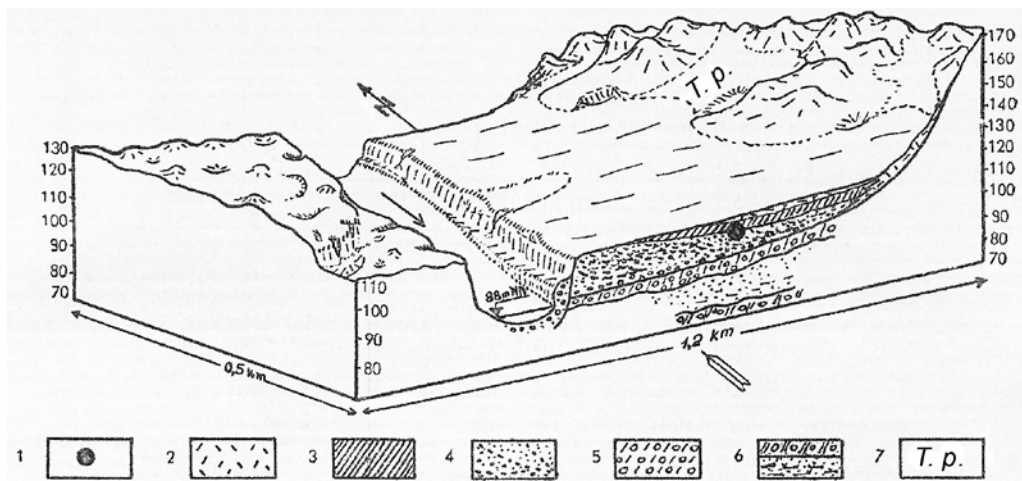

siekia 19,5 cm. Kairiojo durklo didžiausia apimtis – net 57 cm, jo ilgis – 260 cm, kaulas smarkiai išsilenkęs – matuojant vidinį lanką – ilgis 225 cm, o išorinį – 300 cm. Atstumas tarp jo pagrindo ir viršūnės – 97,5 cm. Dešinysis durklas, kuris iš dalies buvo pridengtas

pirmojo, prilįgsta jam ir ilgiu, ir apimtimi, tik jis dar labiau išlinkęs, o viršūnė – nutrupėjusi.

Kaip jau minėta, septyniiasdešimtmetis mamutas dabartinio Antakalnio apylinkėmis klajojo prieš 13 800 m., kai ledynas jau buvo palikęs Lietuvos teritoriją ir atsitraukęs iki šiaurinės Estijos. Nuo ledo atlaisvėjusiuose regionuose jau buvo susiformavusi nuolatinė augalijos danga, plito pirmieji medžiai. Šis vėlyvojo ledynmečio šiltmetis išsiskyrė

palankiomis klimatinėmis sąlygomis – buvo šilta ir drėgna. Vidutinė oro temperatūra kilo, liepos mėn. ji siekė +14,9 °C (šiandien Lietuvoje – +18 °C). Atvirą tundros kraštovaizdį pakeitė miškatundrė – klestėjo beržai keružiai (*Betula nana*), liekniniai beržai (*Betula humilis*), gluosniai (*Salix*), kadagiai (*Juniperus communis*), šaltalankiai (*Hippophae rhamnoides*) ir pačios įvairiausios žolių bendrijos. Vėliau, sparčiai paplito paprastųjų pušų (*Pinus sylvestris*), beržų ir

Neries upės III terasos (antroji viršsalpinė), kurioje rastos mamuto liekanos, geologinė schema.

1 – mamuto radvietė; 2 – proliuvinės ir deliuvinės sąnašos; 3 – salpinis aliuvis; 4 – vaginis aliuvis; 5 – terasos pagrindą sudarantis moreninis priemolis; 6 – moreninis priemolis ir smėlis su aleurito tarp sluoksniais; 7 – troleibusų parkas. (3, 4 – aliuvinės sąnašos; 5 – paskutiniojo apledėjimo nuogulos; 6 – senesnio apledėjimo nuogulos (Kulikauskas ir kt., 1957))

◀ Vilniaus m. savivaldybės programos „Kuriu Vilnių“ logotipas

pušų retmiškiai. Vėlyvojo ledynmečio šiltmetis temperatūriniu požiūriu nebuvo tolygus. Staiga oras imdavo vėsti ir po kelis šimtus metų trukdavo trumpalaikis atšalimas, sąlygodavęs ženklus augalijos pokyčius, – tuo metu plėtėsi tundros ir miškatundrės kraštovaizdžiai, vyko aktyvi paviršiaus erozija (ardymas). Manoma, kad būtent tokiais nepalankiomis klimatinėmis sąlygomis, kai vidutinė liepos temperatūra regione nukrito iki +13,2 °C, ir gyveno *Vilniaus mamutas*. Kas jam atsitiko, nežinome, bet, matyt, dar gyvas ar jo gaišena įkrito į upę, kuri jį nešė, vėliau nubloškė į lėtesnę srovę – užutekį, kur dalis skeleto buvo nunešta, o kitą gana staigiai užklojo nuosėdos ir tūkstančius metų saugojo šį unikalų radinį.

Mamuto liekanos rastos Neries upės slėnio III terasos – apie 700 m pločio juostos, plytinčios išilgai upės vagos, nuosėdose. Ant šios upės vagos link pasvirusios terasos ir ant aukščiau jos plytinčios – IV terasos šiandien įsikūręs Vilniaus Antakalnio mikrorajonas. III te-

rasa susidarė maždaug prieš 12–14 tūkst. m., o jos pagrindą sudaro ledynui tirpstant suklostytos neišrūšiuotos sąnašos – 12 m gylyje slūgsantis moreninis priemolis. Šiuo metu gerokai aukščiau nei dabartinis upės lygis esantis terasos pagrindas anuomet buvo Neries vagos dugnas. Vandens srautai, ardydami krantus ir įsiriždami į upės dugną, iš pradžių ant jo suklojo maždaug 7 m žvyro storymę, kurios kraige, t. y. 3,5 m gylyje (104,6 m aukščiau jūros lygio), ir buvo aptikti mamuto skeleto fragmentai. Šias nuosėdas dengia iki 2 m storio smėlingos nuosėdos, kurios galėjo susiklostyti upei periodiškai patvinstant. Tuo metu vanduo išsiliedavo iš krantų, o jam nusekus pasilikdavo smėlingos ir dumblingos sąnašos, kurios ir sudaro vadinamąjį salpinį aliuvį. Įdomu tai, kad mamuto liekanos buvo rastos riboje tarp vaginio ir aukščiau slūgsančio salpinio aliuvio, o radvietėje buvo matyti ryškūs sedimentacijos sąlygų pasikeitimo pėdsakai.

Apibendrinant galima pasakyti, kad didžiausias kada nors Baltijos regione rastas mamutas yra labai svarbus radinys paleontologams, archeologams, geologams ir kt. tyrėjams, atskleidžiantis daug nežinomų faktų ne tik apie jį patį, bet ir apie visą mamuto gyvenamąją aplinką. Kadangi Vilniaus m. savivaldybė kviečia teikti pasiūlymus

Siūloma *Vilniaus mamuto* paminklo vieta – Šilo ir Smėlio g. sankryža Vilniuje. I. Satkūnienės nuotr.

Ekspedicijos dalyviai prie Smėlio g. namo Nr. 14. Iš kairės: Antakalnio bendruomenės tarybos nariai Algimantas Kasperavičius ir Eduardas Kriščiūnas, prof. J. Paškevičius, dr. E. Rudnickaitė, ekspedicijos vadovas, Lietuvos geologijos tarnybos (LGT) direktoriaus vyriausiasis patarėjas ir Gamtos tyrimų centro (GTC) mokslo darbuotojas Jonas Satkūnas ir LGT Informacijos valdymo skyriaus vyr. specialistė Indrė Satkūnienė (fotografuoja)

programai „Kuriu Vilnių“, kurios pagrindiniai uždaviniai – atskleisti konkrečių miesto viešųjų erdvių identitetą, skatinti teigiamus estetinius ir socialinius vietos ir bendruomenės pokyčius, menininkų raišką mieste, suburti gyventojų bendruomenes ir menininkus, gyvinti socialinę aplinką, aktyvinti verslo dalyvavimą kūrybiškai atnaujinant miestą, manome, kad pastatyti paminklą *Vilniaus mamutui* yra puiki idėja. Jis galėtų stovėti Šilo ir Smėlio g. sankryžoje, na, o kol jis atsirastų, siūlome šioje vietoje pastatyti nedidelį informacinį stendą, kurį jau esame parengę.

Norėdami surasti tikslią mamuto radiomo vietą, 2021 m. balandžio 12 d. išsiruošėme į ekspediciją. Pakvietėme prie mūsų prisijungti aprašomų 1957 m. įvykių liudi-

ninką, pavasarį 97-ojo gimtadienio sulaukusį VU profesorių emeritą habil. dr. Juozą Paškevičių. 11 val. susitikome Smėlio g. ir leidomės ieškoti namo Nr. 31 (toks numeris pažymėtas 1957 m. kasinėjimo dokumentuose ir J. Paškevičiaus užrašuose). Einant gatve, unikali atminties profesorius staiga sustojo. „Štai šis namas, ties kuriuo buvo rastas mamutas“, – pasakė lazda rodydamas į namą Nr. 14. VU Geologijos muziejaus vedėja, *Vilniaus mamuto* istorijos tyrinėtoja dr. Eugenija Rudnickaitė, įsigilinusi į kasinėjimų planą (Kulikauskas ir kt., 1957), jam pritarė, kad radvietė pažymėta būtent ties namu Nr. 14. Peršasi tik viena išvada – matyt, buvo pakeista Smėlio g. namų numeracija.

Taigi, paieška dar nesibaigė, laukite tęsinio...

LITERATŪRA

- Daugnora, L. Mamutai Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 2004, t. 25, p. 9–16.
- Kulikauskas, P., Mačionis, A., Žeiba, S. Vilniaus mamutas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1957, nr. 1, p. 16–20.
- Programa „Kuriu Vilnių“. Prieiga internete: <http://paslaugos.vilnius.lt/service-list/Paraisku-priemimas-meno-projektu-remimo-programai-Kuriu-Vilniu>.
- Rudnickaitė, E. Vilniaus mamuto pėdsakais: į pagalbą mokytojui neformaliai gamtamoksliniam nuotoliniam ugdymui. *Gamtamokslinis ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje* (XXVI nacionalinės mokslinės praktinės konferencijos straipsnių rinkinys, 2020 m. spalio 17 d.). Šiauliai: Scientia Educologica, 2020, p. 33–53. Prieiga internete: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=1984>.